

КЛАСТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто теперішнє становище економіки України. Наведені приклади проведення кластерної політики у розвинутих країнах світу. Надаються рекомендації до проведення кластерної політики на Україні.

Ключові слова: економіка, кластерна політика, глобалізація, конкуренція.

Summary. The article considers the current state of the Ukrainian economy. The above examples of cluster policy in developed countries of the world are given. Guidelines for the cluster policy in Ukraine are provided.

Key words: economy, cluster policy, globalization, competition.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток України з придбанням незалежності виявився напроцуд дуже важким. У свою незалежність Україна вступила як одна з найбільш розвинутих країн Європи, маючи потужний науково-технічний, промисловий, сільськогосподарський та інтелектуальний потенціал. Перехід від планової соціалістичної економіки до ринкової був пронизаний фундаментальним спадом в усіх напрямках життя суспільства і, природно, зниженням рейтингу України за багатьма позиціями на світових ринках. Обмірковуючи перспективи розвитку економіки України, не можна не відзначити причини понесених нею втрат. До них слід віднести як хибну стратегію ринкових перетворень, так і слабку участь держави в регулюванні економічних процесів, малопродуману і передчасну тотальну приватизацію і багато іншого. Незважаючи на несприятливі умови, Україна невідворотно стала на шлях розвитку ринкової економіки, долаючи наслідки краху колишньої системи, проходячи через системні кризи.

Сьогодні Україна може і повинна вийти на новий рівень економічного розвитку, досягти нової якості зростання, повернути собі статус однієї з промислово розвинутих держав у світовій економіці та політиці. Для цього потрібна продумана довгострокова економічна стратегія і, безумовно, узгоджені спільні зусилля держави та бізнесу України, спрямовані на зростання національної економіки, підвищення добробуту громадян, зростання інноваційності та конкурентоспроможності країни.

Хоча національна економіка в цілому зростає і поступово вдосконалюється, а ринкові інститути формуються і набирають досвіду, все ж ситуація в економіці залишається нестійкою і навіть тривожною. У країні накопичуються проблеми, які можуть негативно відбитися на майбутньому розвитку України.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній науковій літературі питання, пов'язані з принципами роботи кластерів, проблеми ринкової та

централізованої економік, а також дослідження світогосподарських відносин знайшли відображення в чисельних працях І. Бураковського, М. Войнаренка, Б. Губського, С. Кримського, Д. Лук'яненка, І. Михасюка, Р. Мокія, С. Мочерного, В. Новицького, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, А. Поручника, Є. Савельєва, В. Савченка, С. Соколенка, М. Тимчука, А. Філіпенка, В. Чужикова, О. Шниркова та інших. Ця ж проблематика розглядається в дослідженнях багатьох авторів близького та далекого зарубіжжя, зокрема в працях В. Бандурина, В. Гжегожа, С. Долгова, П. Жозета, Е. Леммера, Ж. Мингалеві, М. Кітінга, Дж. Клегга, М. Портера, В. Прайса, Д. Радеби, А. Ругмана, П. Самуельсона, Дж. Сороса, С. Ткачевої, Ю. Уеннопа та інших.

Постановка завдання. Все більш очевидним стає те, що при збереженні існуючої ресурсно-витратної моделі розвитку, при домінуючих сьогодні економічних, демографічних та екологічних тенденціях досягнуті Україною останніми роками темпи зростання не дозволять їй за рівнем конкурентоспроможності економіки увійти до групи промислово розвинутих країн. Якщо не вживати найближчим часом кардинальних заходів, то перспективою України залишається подальше закріплення її позицій в якості периферії Європи.

Викладання основного матеріалу. Зараз перед Україною особливо актуальною стала проблема переходу до інноваційного розвитку не тільки економіки, але й всієї системи соціальних перетворень. Сьогодні Україні насправді потрібні активні дії в напрямку максимального збереження і використання наявного інтелектуального капіталу з метою створення додаткової вартості і багатства країни. На жаль, чимала його частка сьогодні використовується за межами України.

Конкурентоспроможність країни — це її здатність в умовах глобалізації генерувати й оперативно впроваджувати інновації. Відставання України в цих життєво важливих компонентах давно відомо. Тому, виходячи з уже прийнятих

в Україні документів (Концепція розвитку національної інноваційної системи), важливо якнайшвидше розробити довгострокову стратегію інвестиційно-інноваційного розвитку країни. Має бути сформоване нормативно-правове поле і відповідна інноваційна структура (інноваційні центри, бізнес-інкубатори, технополіси, технопарки). Усі країни, які вступили на інноваційний шлях розвитку, як правило, надають значні преференції високотехнологічним інноваціям, науковим структурам і підприємствам, які зорієнтували свою активність на реалізацію означених державою національних пріоритетів [4, с. 88–93].

Сьогодні Україні та її підприємцям потрібен єдиний і здоровий національний ринок, а також можливість розвиватися в умовах вільної конкуренції. Молодій країні потрібне активне суспільство, що складається не з утриманців, а з енергичних забезпечених громадян, які є учасниками ринкових відносин.

Україні потрібна ефективна ринкова економіка з повноцінним загальнонаціональним ринком, у якому підтримується приватна ініціатива і є достатня кількість суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Неконкурентне ділове середовище, корупція, високий рівень адміністративних бар'єрів, неефективна судова система створюють песимізм у підприємницькому середовищі.

При значному моральному і фізичному зносі основних фондів все більше наростає технологічне відставання України.

Завдання сьогоднішнього дня — ефективно використовувати всі сприятливі передумови та можливості України в якості джерела її стійкого довгострокового розвитку.

Одним із важливих інструментів промислової та інфраструктурної політики держави у вирішенні перелічених вище завдань є формування національної системи інноваційних промислових кластерів.

Оскільки розвиток промислових кластерів тісно пов'язаний із можливостями і потенціалом конкретних регіонів і територій, саме вони в сучасних умовах стали найважливішою складовою частиною регіональної інноваційної інфраструктури, яка забезпечує всі види підтримки інноваційних процесів (у т. ч. інформаційну, консалтингову, фінансову, маркетингову та ін.). Саме шляхом формування в регіонах мережових інноваційних структур на основі кластерного підходу можливо досягти динамічного розвитку регіону, оскільки в рамках таких мережових об'єднань у виробничий процес включаються підприємства, наукові та навчальні заклади, дослідницькі центри, органи державного управління, фінансові та консалтингові структури.

Глибина і широта сфер діяльності, охоплених кластерними структурами, особливо зросли остан-

німи роками з наростанням процесів глобалізації, посиленням конкурентної боротьби й ускладненням ситуації на світових ринках. Зі збільшенням обсягів інформації та знань в галузі ризиків у глобальній економіці значно змінилася і продовжує змінюватися роль кластерів у конкурентній боротьбі. Можливість шляхом кластеризації формувати необхідну критичну масу в певних сферах діяльності дозволяє кластерам презентувати світу як унікальність, так і працездатність будь-якої національної, регіональної або територіальної економіки витримувати натиск з боку конкурентів. Успіхи такої форми виробничої діяльності, як кластер слід розглядати в тісному зв'язку з сучасними законами конкурентної боротьби і з урахуванням специфіки територіально-регіонального аспекту в глобальній економіці.

Кластери можуть охоплювати як невелику, так і значну кількість підприємств і структур, а також можуть формуватися як з великих, так і з малих фірм у різноманітних видах об'єднань і співвідношень. Кластером вважають як географічну концентрацію компаній, які працюють в певному виді бізнесу, так і конгломерацію великих і малих фірм, частина яких може бути власністю іноземців. Кластери виникають як у традиційних галузях, так і в high-tech напрямках, як у виробничо-комерційному напрямку, секторі послуг, так і в соціальних сферах [3, с. 35–44].

Нерідко центром формування кластерів виступають університети або групи науково-дослідних структур та наукових установ. Різні кластери мають неоднакову ступінь взаємодії між фірмами, які входять до них. Форми такої взаємодії варіюються від порівняно простих, мережового типу асоціацій, до складних, багаторівневих коопераційно-конкурентних утворень. Формування кластерів можливе як в умовах великомасштабної, так і невеликої за обсягами економіки. Кластери формуються не тільки в умовах промислово розвинених країн, але і в тих країнах, які ще розвиваються. Вони виникають на національному та на регіональному, муніципальному рівнях. У деяких кластерах спостерігається паралельна присутність високих технологій поряд з порівняно невисокого технічного рівня виробництвами і послугами.

Такий широкий діапазон форм і видів кластерних структур, безумовно, створює значні складності при формуванні кластерів, потребує проведення в цій сфері глибокої дослідницької роботи. Кластери як вид складної багатоцентрової організації сьогодні, в епоху глобалізації, є типовою ринковою структурою. Кластер у сучасній економіці — це більше ніж ланка окремої галузі промисловості, яка випускає певний вид продукції. Звертаючи увагу на функціонування і «здоров'я» існуючих в багатьох країнах кластерів, можна зробити об'єктивні висновки щодо мож-

ливостей і перспектив розвитку цих країн. Економіка знань, яка формується на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані однією з ефективних виробничих систем епохи глобалізації.

Світовий і поки скромний український досвід демонструють такі переваги виробничих систем на основі кластерної моделі [2, с. 14–20]:

— кластери здатні забезпечувати з'єднання у виробництві конкуренції з кооперацією, вони уособлюють «колективну ефективність», створюють «гнучку спеціалізацію»;

— кластери будуються на використанні ефекту масштабу;

— кластери — це точки росту, стимулятори технічного прогресу;

— кластери є механізмом підвищення регіональної і національної конкурентоспроможності.

Кластери дозволяють:

— посилювати процеси спеціалізації і поділу праці між компаніями;

— ширше залучати клієнтуру, створюючи тісну взаємодію покупців і продавців;

— знижувати вартість одиниці технічної послуги і продукції, яка виготовляється на основі спільної діяльності;

— посилювати міжфірмові потоки ідей та інформації;

— підвищувати інноваційність виробництва;

— створювати нові робочі місця;

— ефективніше використовувати місцеві природні ресурси;

— створювати здоровий соціальний капітал (все здійснюється на взаємній довірі), забезпечуючи соціальну справедливість;

— забезпечувати баланс ринкової ефективності і соціальної гармонії.

Усі, хто займаються підприємництвом в Україні, усвідомлюють, як багато перепон виникає на шляху до успіху в цій складній справі. Кластерна модель виробництва дає можливість швидко долати більшість таких бар'єрів та перепон.

Фахівці вважають, що переваги кластерів можна розподілити на «жорсткі» і «м'які». Більш ефективні бізнес-транзакції, більш сприятливі інвестиції, менші витрати на закупівлю матеріалів, послуг та інші показники, які породжують прибуток і створюють робочі місця, відносять до «жорстких» переваг кластерів.

«М'які» переваги кластерів впливають з їх орієнтації на організацію процесів навчання, бенчмаркінгу, обміну досвідом, який поширює знання серед учасників кластеру і породжує інновації, імітацію та удосконалення виробництва. У багатьох випадках «м'які» переваги кластеризації виступають як непомітний і невлесний актив, який лише побічно трансформується в баланс прибутків і збитків. Практика свідчить про те, що

«м'які» переваги потенційно мають набагато більший вплив на результати діяльності кластеру, ніж ефект дії «жорстких» переваг.

Приділяючи увагу перевагам та специфіці кластерної моделі, слід обов'язково зазначити дискусію, яка ведеться сьогодні, в тому числі і в Україні, щодо кластерної ідеї. Низка вчених, а також політиків і практиків вважає цю модель частково невизначеною або надто еластичною, тому кластери досить важко ідентифікувати. Дійсно, багатогранність кластерів та їх невизначений характер створюють проблеми для їх теоретичного і практичного пізнання, а також для їх методологічного дослідження. Насправді, дуже важко розпізнавати ефекти кластеризації через аналіз звичайної економічної урбанізації чи інфраструктурних перетворень.

Дійсно, принципова різниця між агломерацією структур і кластером не дуже очевидна. Концепція кластеру базується на специфічному порядку максимально інтенсивного виробничого згуртування. Природно, можна стверджувати, що місто також фігурує як об'єднання різного роду економічної діяльності, але все-таки така активність в більшості своїй зовсім не містить в собі будь-якого кластеру.

З іншого боку, добре розвинений кластер може розглядатися як спеціалізована агломерація, оскільки учасники кластеру активно взаємодіють між собою в просторовій близькості, що і являє агломерацію.

Наведена вище аргументація і спроби впровадження перших виробничих систем на основі кластерної моделі, що вживаються протягом більш десяти років в різних регіонах України, підтверджують перспективність і ефективність руху в цьому напрямку. Досвід розвитку кластерних ініціатив на Поділлі, в Прикарпатті, Поліссі, в Криму, Севастополі та в інших регіонах свідчить про те, що формування сучасних партнерських відносин між місцевими державними органами, діловими колами, а також підтримуючими виробництво місцевими науковими і освітніми центрами є складним комплексним процесом. Накопичений досвід свідчить також про те, що конкурентоспроможність — це не статичний стан регіону або галузі, а динамічний процес реалізації зусиль заради вищої продуктивності шляхом ефективного використання інтелектуальних, природних і технологічних ресурсів території, регіону та їх виробничих кластерів.

Безперечним піонером кластеризації в Україні слід вважати Хмельницьку область. За сприяння Асоціації «Поділля Перший», яка об'єднала у своїх лавах вчених, підприємців, фінансистів та представників влади, вдалося сформулювати декілька виробничих кластерів, у т. ч. швейний, будівельний, харчовий, туристичний, продовольчий і зеленого сільського туризму, які функціонують і сьогодні.

Досвід регіону Поділля став найважливішим полігоном в освоєнні специфіки і перспектив кластеризації для інших двадцяти шести регіонів України. До регіонів, які зуміли домогтися успіхів у формуванні кластерних об'єднань, крім Хмельницької області, слід віднести АР Крим і м. Севастополь, Івано-Франківську, Рівненську, Полтавську, Сумську, Харківську, Херсонську, Одеську і Миколаївську області.

Слід визнати, що останніми роками в свідомості і поведінці громадян України, у т. ч. й у представників влади, керівників підприємств та установ, продовжують відбуватися значні зміни, що відбиваються у відході від колишньої стереотипної моделі мислення і підвищення інтересу до освоєння передових сучасних технологій у діловій активності. У цьому зв'язку впровадження кластерної моделі об'єднання підприємств і організацій найкращим чином сприяє зростанню ділової активності підприємницьких структур і подоланню вищезазначених негативних факторів впливу в розвитку української економіки. Нині інтерес до впровадження кластерної моделі постійно зростає в рамках глобального співтовариства, бо в умовах ринкового господарювання вони дійсно стали рушійною силою виробництва в компаніях, які стали їх учасниками. Україні, як однієї з європейських держав, у своїх програмах розвитку слід враховувати те, що всі країни Європейського Союзу вже мають і реалізують свої національні програми кластеризації. Вони реалізуються відповідно до рішень Лісабонського Самміту ЄС, що відбувся у 2000 р. з метою впровадження в країнах-членах Союзу економіки знань, здатної на основі інноваційних кластерів забезпечити конкурентоспроможність, що перевищує показники економік США і Японії [1, с. 145–149].

Щодо значимості розвитку промислових кластерів для європейської економіки свідчить той факт, що в липні 2006 р. в ЄС був схвалений і прийнятий «Маніфест кластеризації в країнах ЄС», а в грудні 2007 р. був схвалений і представлений до затвердження «Європейський кластерний меморандум», який був остаточно затверджений 21 січня 2008 р. у Стокгольмі на Європейській президентській конференції з інновацій та кластерів. До речі, в цих документах серед прикладів розвитку кластерів в Європі наводиться і пози-

тивний досвід розвитку кластерів у ряді регіонів України, у тому числі на Поділлі, Поліссі, Прикарпатті та м. Севастополі.

Висновки. В Україні сформувалися об'єктивні умови для позитивних змін у розвитку економіки. Розвиток кластерних ініціатив в Україні виявив необхідність першочергового здійснення таких кроків:

— терміново розробити, затвердити і забезпечити реалізацію стратегії і програми підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі інноваційних кластерних структур;

— забезпечити законодавчу роботу в Україні з формування сприятливого для розвитку підприємництва ділового середовища з особливим акцентом на співпрацю влади, бізнесу, науки, освіти та громадських організацій в інноваційних мережевих структурах;

— забезпечити впровадження в Україні інноваційних освітніх програм для підготовки та перепідготовки фахівців, які беруть участь у розвитку і функціонуванні інноваційних мережевих структур;

— провести фундаментальні дослідження в напрямі визначення пріоритетів формування в Україні національних і регіональних інноваційних виробничих кластерів;

— створити національні і регіональні Ради конкурентоспроможності, які повинні координувати розробку і виконання проектів інноваційних кластерних об'єднань, реалізацію найважливіших для країни кластерних ініціатив;

— всебічно сприяти розвитку міжнародного співробітництва кластерів і мегакластерів України з кластерними об'єднаннями ЄС на глобальному рівні.

Література

1. Janek Uiboupin. Industrial clusters and regional development in Ukraine / Uiboupin Janek. — Pan-European Institute, 9/2006.

2. Соколенко С. І. Про кластеризації в країнах ОЧЕС / С. І. Соколенко. — К. : Діловий вісник, 2007. — № 12.

3. Конкурентоспроможність економіки України: Стан и перспективи підвищення / [ред. І. В. Крючкова]. — К. : Основа, 2007.

4. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. — К. : Логос, 2004.